
JUGOSLOVENSKO - ZAPADNI ODNOSI U SVIJETLU TRŠĆANSKE KRIZE

Zlatko Ivanović

Western powers supported Italy in its dispute with Yugoslavia over Trieste immediately after the World War II. However, in the 1950's when Yugoslavia became an important factor in the Soviet – Western relations, the attitude of the Western powers towards Yugoslavia in the Trieste crisis changed to a certain degree. Although the Western powers never stopped supporting Italy, they started to mediate in the dispute between Yugoslavia and Italy over Trieste endeavouring to stabilize the situation in the area which was very important for the Western interests.

Sudar suprotnih interesa Jugoslavije i zapadnih sila otvorio je maja 1945. godine „Tršćansku krizu“ na samom završetku Drugog svjetskog rata u Evropi koja je dovela do usijanja njihove odnose. Dok je za Jugoslovane to bila „borba za pravedne granice nove Jugoslavije,“¹ zapadne sile su to smatrale megalomanskom politikom Jugoslavije u nastojanju da prigrabi sebi djelove Italije i Austrije. U vezi sa zbivanjima u Trstu Tito je nazivan „Balkanskim Hitlerom,“ a Jugoslavija „satelitom SSSR-a broj jedan.“²

¹ Aleš Bepler, *Za pravedne granice nove Jugoslavije*, Biblioteka „Trideset dana“, 1949.

² Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999, str, 210.

Od zaključenja Rapalskog ugovora 1920. godine, slovenačko javno mnjenje i političke partije, a potom i jugoslovenska kraljevska vlada zahtijevali su integraciju italijanske pokrajine Julijske krajine i djelove austrijskih pokrajina Štajerske i Koruške u jugoslovensku državnu teritoriju. I dočim su Britanci jugoslovenskoj vladi prije državnog udara marta 1941. godine davali obećanja da će sjeverno primorje nakog završetka Drugog svjetskog rata biti predmetom posebnih pregovora,³ američki predsjednik Roosevelt je u svijetlu donošenja Atlanske povelje smatrao da odluka o ovoj vrsti problema može biti donijeta samo plebiscitom.⁴

Paralelno sa nastojanjima kraljevske vlade, prvenstveno Mihe Kreka predsjednika Slovenske ljudske stranke,⁵ Komunistička partija Jugoslavije je takođe zahtijevala pripajanje Julijske krajine. Osvobodilna fronta je decembra 1941. godine izdala letak u kome se kao jedan o ciljeva borbe protiv fašizma i nacizma iniciralo na oslobođenju Istre i slovenačkog primorja i njihovom pripajanju Sloveniji.⁶ Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 20. decembra 1943. godine u Jajcu predviđa se „pripajanje slovenačkog primorja, Beneške Slovenije, Istre i hrvatskih jadranskih otoka Jugoslaviji.“⁷ Pitanje Istre i slovenačkog primorja bilo je

³ V. Đuretić, *Vlada na bespuću, Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941-1944*, Beograd 1983, str. 72-73.

⁴ F. L. Lowenheim, H. D. Langley, M. Jonas, *Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence*, New York 1990, str. 149-151.

⁵ Vojislav Pavlović, *Od monarhije do republike, SAD i Jugoslavija 1941-1945*, CLIO Banja Luka 1998, str. 429-30.

⁶ Dragoljub Živojinović, *Vatikan ,katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 1994, str. 109.

⁷ *Odluke Predsjedništva AVNOJ-a, Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945, II*, Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Centar za informaciono-dokumentarne poslove, Beograd 1988, str. 24-25.

aktuelno i tokom razgovora Josipa Broza Tita sa komandantom savezničkih trupa na italijanom ratištu u Bolseni 7. avgusta 1944. godine generalom Haroldom Alexanderom i Winstonom Churchillom u Napulju 12. avgusta 1944. godine. Američka administracija i britanska vlada su se složile da ne uvažavaju jugoslovenske zahtjeve i namjeravale su da uspostave vojnu upravu na cjelokupnoj italijanskoj predratnoj teritoriji.⁸

O pitanju Julijske krajine se raspravljalo i na konferenciji u Jalti februara 1945. godine, ali njeni učesnici nijesu donijeli nikakvu odluku. Britanski prijedlog da se Julijska krajina podijeli na savezničku i na jugoslovensku okupacionu zonu nije prihvaćen od strane SAD i SSSR.⁹

Dok su između Washingtona i Londona trajali pregovori o trupama koje će okupirati Julijsku krajinu i budućem obliku savezničke vojne uprave u njoj, 2. marta 1945. je formirana IV armija Jugoslovenske armije (JA) koja je 20. marta započela ofanzivu s ciljem da prije saveznika stigne do Trsta i Soče. Churchill je bio veoma zabrinut, pogotovo iz bojazni da bi partizani mogli osvojiti i luku Trst, za koju je smatrao da je od vitalne važnosti. Zato je urgirao kod Trumana da se Trst osvoji prije upada partizanskih jedinica i o tome ne obavještava Sovjetski Savez.¹⁰ Truman nije bio impresioniran Churchillovim prijedlogom, smatrajući ga još jednim slučajem britansko-sovjetskog rivalstva, ne želeći da se miješa u balkanska politička pitanja.¹¹

Jugoslovenske jedinice su već 30. aprila 1945. godine ušle u Trst a 1. maja stigle do Monfalconea, gdje su se susrele sa novozelandskom divizijom generala Bernard Freyberga.

⁸ V. Pavlović, *nav. djelo*, str. 432-435.

⁹ D. Živojinović, *nav. djelo*, str 110.

¹⁰ *Churchill Trumanu, 27. april, 1945*, Arhiva o međunarodnim odnosima SAD (FRUS), 1945, IV, str. 1125.

¹¹ Arhiva o međunarodnim odnosima SAD (FRUS), 30 april, 1945, IV, str. 1128.

Neposredna sudbina uprave u Julijskoj krajini je od tada postala predmet diplomatskog spora između predsjednika jugoslovenske vlade J. B. Tita i vrhovnog savezničkog komandanta na Balkanu, generala Alexandra. I dok su Britanci podržavali Alexanderov prijedlog o podjeli Julijske krajine na dvije administrativne zone, Amerikanci su insistirali da se saveznička uprava uspostavi u cijeloj pokrajini. Na sastanku general majora Morgana sa Titom u Beogradu 8. i 9. maja 1945. godine dogovor nije postignut.¹²

Zapadna trojka (SAD, Velika Britanija i Francuska) su smatrale da je Julijska krajina italijanska teritorija, pogotovu nakon što je Italija postala neformalni ratni saveznik. SAD i Velika Britanija su 14. maja 1945. godine poslale Titu identične poruke u kome ga obavještavaju da njihove vlade očekuju „da će se jugoslovenska vlada odmah saglasiti da se stavi pod kontrolu Vrhovnog komandanta savezničkih trupa za Mediteran u regionu koji obuhvata Trst, Goricu, Monfalkone i Pulu, linije komunikacije kroz Goricu i Monfalkone do Austrije... što ne bi imalo nikakve uloge u određivanju konačnog statusa ovih teritorija.“ U svojoj percepciji ovog slučaja, Dwight Eisenhower, tada komandant savezničkih trupa u Evropi, je smatrao da iza sve agresivnijeg Titovog ponašanja možda stoje Rusi i da Tito ne bi bio toliko kuražan da iza njega ne stoji sovjetska podrška. Umjesto ulaska u sukob, on je smatrao da će demonstracija sile biti dovoljna da zaustavi nadiruće partizane.¹³

Kao rezultat snažnog telegrama koji je dobio od zamjenika državnog sekretara Josweph Grewa o neophodnosti djelovanja u

¹² Bogdan Novak, *Trieste 1941-1945, The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, Chicago 1980, str. 165-168.

¹³ *Eisenhowerovo pismo George Catlett Marshallu, 17. maj, 1945.*, The John Hopkins University Press, *The Papers of Dwight David Eisenhower*, Volume 6, Part I.

Julijskoj krajini,¹⁴ Truman je ubrzo promijenio svoj stav i obavijestio Churchill o radikalnom zaokretu američke politike po tom pitanju.¹⁵

Ulazak jugoslovenskih trupa u Trst izazvao je veliku uznemirenost u Vatikanu, koji je podsticao antijugoslovenska raspoloženja među predstavnicima savezničkih država, podržavao italijanska stanovišta i ranija zalaganja za očuvanje predratnih granica. U toku narednih mjeseci Vatikan i Italija nijesu propuštali priliku da upozore na prilike u Trstu, Julijskoj krajini i okolnim krajevima, na strah koji je stvorila komunistička vlast, na teror, ubistva, progone italijanskih vojnika i civila, sveštenstva i vjernika.¹⁶ „Raspoloženje protiv partizana se sve više pogoršavalo,“ javljao je general Alexander, zaključujući da nikakvo zajedničko vršenje vlasti u gradu ne dolazi u obzir. U samom Trstu je bilo uhapšeno 6.000 ljudi od čega je preko 1.000 ubijeno. U tom periodu komunisti su širom zemlje ubijali svoje unutrašnje neprijatelje. Sasvim slučajno, takva ubistva su jedino u Trstu bila vidljiva svjetskoj javnosti.¹⁷

¹⁴ Grew je smatrao da situacija zahtijeva američko djelovanje, jer su Jugosloveni otvoreno izjavili da namjeravaju da anektiraju sve oblasti do Soče, što čini 95% Julijske krajine, da su na teritorijama pod njihovom kontrolom zaveli teror, započeli hapšenja i rekvizicije, da jugoslovenska okupacija Trsta znači izlaz Sovjeta na more, ispostavljanje istovjetnih zahtjeva prema Austriji, Mađarskoj i Grčkoj, kao i žurba da se oslobode djelovi Italije dok je veliki dio Jugoslavije bio pod njemačkom okupacijom dokaz teritorijanih preteznija (*Grew Trumanu, 10. maja 1945, Arhiva o međunarodnim odnosima SAD, IV, 1152-1153*).

¹⁵ *Truman Churchill, 20. maja, 1945, Arhiva o međunarodnim odnosima SAD, 1945, IV, 1169-1170.*

¹⁶ D. Živojinović, *nav. djelo*, str 112-116.

¹⁷ Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy (Titova pogrešna ostavština)*, Westview Press Boulder, Colorado 1985, str. 122-123.

Tito je odbijao sve američko-britanske proteste: „Mi smo se borili da bismo oslobodili svoju zemlju... ali i da bismo oslobodili onu našu braću koja su bila najpodjarmljenija preko dvadeset godina pod tuđinom. Svojim oslobođenjem, ili kako nazivaju okupacijom tih krajeva, mi nismo nikoga stavili pred svršen čin. Mi smo snagom svog oružja stigli na Soču i u Furlandiju, isto onako kako su saveznici snagom svoga oružja pobijedili neprijatelja u Africi i stigli na Soču.... Nas su Istra, Trst i Slovenačko primorje koštali u posljednjih deset dana borbe 8.000 mrtvih. Mi imao pravo da ostanemo tamo kao saveznici, jer hoćemo da se nama priznaju saveznička prava, kao što su nam priznate i dužnosti,“ rekao je Tito u svom govoru u oslobođenom Zagrebu 21. maja 1945. godine.¹⁸

Staljin je podržao Tita i smatrao da se moraju uvažiti napori i žrtve Jugoslovena da oslobode Julijsku krajinu. Upozorio je ozbiljno Zapad protiv upotrebe sile da se Jugosloveni izbace iz Trsta. Predsjednik Truman je kasnije priznao da je situacija postajala napeta i da se pribojavao izbijanja rata između Istoka i Zapada. „Bila bi to nezaslužena uvreda,“ govorio je Staljin, „da se Jugoslaviji odbije pravo da okupira teritoriju koju je povratila od neprijatelja nakon toliko žrtava jugoslovenskih naroda... za zajedničko dobro Ujedinjenih Naroda.“ Teško je Staljin mogao odbiti da podrži Titovo pravo da aneksira teritorije ne dovodeći u pitanje sopstveni ratom stečeni dobitak u Istočnoj Evropi. U isto vrijeme mu je naredio da bude oprezan i da više ne provocira anglo-američke snage.¹⁹

Nakon što su savezničke anglo-američke trupe odlučno demonstrirale silu prema partizanima, 24. maja 1945. godine one su bile raspoređene duž čitave linije koja je bila predložena

¹⁸ Velibor Gavranov, Miomir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd 1972, str. 196.

¹⁹ Jules Archer, *Red Rebel, Tito of Yugoslavia (Crveni ustanik, Tito od Jugoslavije)*, New York, 1969, str. 117-118.

kao demarkaciona. Do 25. maja 1945. godine sve jugoslovenske trupe su se povukle na tu demarkacionu liniju. Za jugoslovenske trupe je to bilo povlačenje „u interesu mira.“²⁰

Poslije potiskivanja jugoslovenskih trupa iz Trsta, Tito je u svom govoru u Ljubljani 27. maja 1945. godine naglasio da „Jugoslavija neće da plaća tuđe račune, da neće da bude moneta za potkusurivanje i da neće da je miješaju u politiku interesnih sfera.“²¹ Rusi su preko svog ambasadora Sadčikova oštro protestovali zbog „izjednačavanja Sovjeta sa imperijalističkim zemljama.“²² Jugosloveni su bili nezadovoljni ograničenim stepenom sovjetske podrške u pogledu jugoslovenskih teritorijalnih zahtjeva za Trstom, gdje Sovjeti nijesu bili spremni da rizikuju novi sukob sa Zapadom. Jules Arches smatra da je Staljin nečujno stavio do znanja Trumanu i Churchillu da nije stvarno zainteresovan za pitanje Trsta, ostavljajući im mogućnost da mogu slobodno oštrije nastupati prema Titu. Ovdje je, smatra Archer, motiv Staljina bio ne prevelika briga za Jugoslovene, koji su bili sigurno zaključani u komunističkom bloku, koliko za Italijane da se domognu Trsta čime bi osnažio poziciju Komunističke partije Italije na predstojećim izborima.²³

Jugoslovenka vlada je prihvatila savezničke uslove, čime se podrazumijevalo ostajanje jugoslovenske uprave u dijelu Julijske krajine, a prihvatanje demarkacione linije nije prejudiciralo konačno rješenje za sudbinu cijele pokrajine. Kompromisno rješenje postignuto je na pregovorima sa Alexanderom u Beogradu 9. juna 1945. godine kada je došlo do

²⁰ Dušan Bilandžić, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji*. Zagreb 1969, str. 20.

²¹ *Borba*, 28. maj 1945.

²² Savo Kržavac, Dragan Markovic, *Informbiro – šta je to - Jugoslavija je rekla ne*, Sloboda Beograd, 2006, str. 95.

²³ Jules Archer, *nav. djelo*, str.118-119.

povlačenja takozvane „Morganove linije“, koja je postala granica Slobodne tršćanske teritorije (STT). Ta granica je bila privremena okupaciona linija a unutar nje su se nalazile dvije zone. Saveznička Zona A sastojala se od grada Trsta i jednog uskog koridora uz more do Monfalkonea, gdje se sastajala sa granicom između Jugoslavije i Italije. Južno od Trsta nalazila se jugoslovenska okupaciona Zona B u koju su spadali gradovi Koper, Piran, Izola, Novihgrade i Buje.²⁴

Različiti stavovi dojučerašnjih saveznika o situaciji u Julijskoj krajini doveli su do toga da pitanje Julijske krajine bude povučeno sa dnevnog reda Konferencije koja je održana u Potsdamu od 17. jula do 2. avgusta 1945. godine. Ono je prešlo u nadležnost Savjeta ministara inostranih poslova SAD, Velike Britanije i SSSR, Francuske i Kine koji je formiran u Potsdamu sa zadatkom da izradi mirovne sporazume sa njemačkim saveznicima, uključujući Italiju. Po tom dogovoru, samo te države su imale pravo da odlučuju, dok su sve ostale države anti-hitlerovske koalicije imale pravo samo da iznesu svoje mišljenje. Takav sistem u mirovnim pregovorima nametnuo je Staljin, svjestan da bi odlučivanje po sistemu većine omogućilo zapadnim državama da uvijek imaju većinu po svakom prijedlogu.²⁵

Na sastanku Savjeta ministara inostranih poslova velikih sila o jugoslovensko-italijankom sporu u Londonu 11. septembra 1945. godine, stavovi pojedinih članova su slijedili blokovsku politiku. Na taj sastanak su pozvani i predstavnici Jugoslavije i Italije, Edvard Kardelj i Alcide De Gasperi, koji su obrazložili stavove svojih vlada. Kardelj je smatrao da čitava teritorija

²⁴ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, BIGZ Beograd 1976, str. 72.

²⁵ Edvard Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije*, NIRO Radnička štampa, državna založba Slovenije i Radnička štampa, Beograd 1980, str. 88-89.

Julijske Krajine, kao ekonomska i teritorijalna cjelina treba da pripadne Jugoslaviji, a Trst bi po tom prijedlogu dobio status slobodnog pristaništa. De Gasperi je tvrdio da su Gorica i Trst italijanski gradovi i da italijansko-jugoslovenska granica slijedi demarkaciju koju je predložio Woodrow Wilson poslije Prvog svjetskog rata.

S obzirom da odluka o jugoslovensko-italijanskoj granici u Julijskoj krajini nije mogla biti donijeta u Londonu, formirana je ekspertska komisija februara 1946. godine. Od 9. marta do 5. aprila 1946. godine grupa eksperata četiri sile obilazila je naselja u spornim oblastima. Novi sastanak ministara održan je 26. aprila 1946. godine u Parizu. Predložene linije razgraničenja bitno su se razlikovale (američki, britanski, francuski i sovjetski). To pitanje biva pretvoreno u prestižnu bitku između ruskih i anglo-američkih pozicija, pri čemu su prvi branili jugoslovenske zahtjeve za čitavom istočnom obalom Jadrana, a drugi Italiju u njenom nastojanju da zadrži sjevero-istočno priobalje, koje je uključivalo Trst i susjedne oblasti.²⁶ Prije nego što je prekinula sa radom 16. maja 1946. godine, Ekspertska komisija je svoje zaključke predala Savjetu ministara 29. aprila 1946. godine prihvativši francuski prijedlog demarkacione linije.²⁷

Na drugom sastanku koji je održan od 14. juna do 12. jula 1946. godine u Parizu, postignuta je saglasnost o granici Italije i Jugoslavije ali je Jugoslavija bila nezadovoljna odlukom da STT postane međunarodna jedinica pod upravom guvernera i nadzorom Savjeta bezbjednosti OUN.²⁸ Molotov je dosta

²⁶ Dean Acheson, *My Years in the State Department (Moje godine u Ministarstvu vanjskih poslova SAD)*, New York 1970, str. 262-263.

²⁷ V. Pavlović, nav. djelo, str. 479-483; Kardelj, nav. djelo, str. 206-207; D. Živojinović, nav. djelo, str. 118-119.

²⁸ Francuski prijedlog je predviđao da se Trst i okolna teritorija izuzmu iz nadležnosti Italije i Jugoslavije te da uprava nad gradom bude međunarodno zagarantovana od strane četiri velike sile. Dok su Amerikanci tražili da garant

oponirao francuskom prijedlogu po kome je Gorica pripala Italiji, ali je 2. juna od Staljina primio telegram u kome mu poručuje da se prekine sa sporenjem oko granice i da se prihvati francuski prijedlog u cjelosti.²⁹

S obzirom da se sa ovim rješenjem složio i Sovjetski Savez, sve je bilo spremno za mirovnu konferenciju koja je održana od 29. jula do 16. oktobra 1946. u Parizu, gdje je ugovor o miru sa Italijom predstavljao ključno pitanje cijele konferencije. Jugoslovenski predstavnik Kardelj je protestovao smatrajući nepravednim da se odluke o sudbini jugoslovenskih naroda i teritorija koje su njene snage oslobodile donose bez njenog pristanka:

„Cjelokupna prošlost govorila nam je da su interesi malih naroda na Balkanu i Srednjoj Evropi uvijek bili samo sitnica za poravnanje međusobnih računa velikih evropskih sila. U prošlosti su našim narodima bili nametnuti mnogi nepravedni

sporazuma bude OUN, Rusi su smatrali da to treba da budu četiri velike sile. Konferencija je donijela odluku da poslednju riječ ima Savjet ministara vanjskih poslova četiri države koji je predložio da Trst postane slobodna teritorija pod zaštitom OUN i da će dvotrećinskom većinom usvojiti preporuke za međunarodni status kojima se određuju nadležnosti OUN u pogledu slobodne teritorije (John Campbell, *United States in World Affairs 1945-1947*, New York, 1947; State Foreign Relations, 1946, vol. II, Council of Foreign Ministers, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&entity=FRUS.FRUS1946v02.p0521&id=FRUS.FRUS1946v02&isize=M>)

²⁹ Aleš Bepler, *Kako sam hitao – sećanja, Beograd*, 1982, str. 210-211; *Zabelješka o razgovoru ministra inostranih poslova SSSR V. M. Molotova sa ambasadorom FNRJ u SSSR V. Popovićem, 21. maj 1946, i 17. jul 1946; Iz izjave ministra inostranih poslova SSSR V. M. Molotova predstavnicima sovjetske štampe o rezultatima pariškog savjetovanja Savjeta ministara inostranih poslova, 28. maj 1946; Iz govora ministra inostranih poslova SSSR V. M. Molotova „Statut Trsta i glavna pitanja“ na Pariškoj mirovnoj konferenciji,“ 14. septembar 1946, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956, Zbornik dokumenata, Beograd 2010, str. 103–105; 117–118; 130-132; 138–142.*

ugovori o miru pa se zato nijesmo predavali iluziji da će sada biti bitno drugačije“.³⁰

Konferencija je 28. septembra 1946. godine usvojila pomenutu francusku liniju o podjeli Istre: hrvatski krajevi koji su bili pod Italijom i jedan manji dio Istre daju se Jugoslaviji, a Gorica, Beneška dolina Slovenija, Kanalska dolina, Tržič, Devin i Buje pripadaju Italiji, dok se od ostalog i formalno formira tzv. STT.³¹

Na Trst se reflektovao sukob interesa SSSR i zapadnih savezničkih sila, što mu je davalo poseban karakter, onemogućavajući bilateralno regulisanje odnosa između Jugoslavije i Italije. Sjedinjene Države su vjerovale da su „Sovjeti i Jugosloveni isti“ i bile uvjerene da su Sovjeti namjeravali da iskoriste spor kako bi „proširili svoju kontrolu nad Mediteranom i dalje na evropski zapad.“³² To bi značilo izlazak SSSR-a na najsjeverniju tačku Jadranskog mora, približavanje Italiji i mogućnost pojačavanja političkog pritiska, tim prije što su lijeve snage predvođene italijanskim komunistima bile više nego jake. Kao velika luka, Trst bi mogao biti izlaz za zemlje srednje Evrope (Mađarska, Čehoslovačka) koje su se nalazile pod sovjetskim uticajem. Za SSSR je pak pitanje Trsta značilo opasnost razmimoilaženja između KPJ i KP Italije. Podržavanjem Jugoslavije, jačala je KPJ, a gubio uticaj KP Italije, inače najjače komunističke partije u Zapadnoj Evropi. Prema tome, svako potčinjavanje granične linije prema istoku tretiralo se kao dobitak za Zapad i obrnuto. Jugoslovenske zahtjeve podržavale su sve snage jugoslovenskog društva, osim dijela rimokatoličke hijerarhije u Hrvatskoj.³³

³⁰ E. Kardelj, *nav. djelo.*, str. 206.

³¹ V. Dedijer, *Pariška konferencija*, Beograd, 1947, str. 49-53; 174-292.

³² Charles E. Bohlen, *Witness to History (Svjedok istorije), 1929-1969*, New York: W. W. Norton, 1973, str. 253-54.

³³ B. Petranović, S. Dautović, *nav. djelo* str. 160; L. Mates, *nav. djelo*, str. 72-73.

O pitanju Trsta nije bilo usaglašenosti gledišta ni između jugoslovenskih i italijanskih komunista. Italijanski komunisti su preko Moskve izražavali bojazan da forsiranje rješenja Trsta od strane Jugoslavije ne ubrza u Italiji stvaranje antikomunističkog fronta i još većeg „reakcionarnog raspoloženja.“ Tršćansko pitanje nijesu mogli tumačiti van konteksta unutrašnjih snaga u Italiji. Vodeći italijanski komunisti zastupali su stav o italijanstvu Trsta, a krivicu za rat bacali na fašiste i monarhiste.³⁴ Nasuprot Togliattiju koji je zagovarao italijanski karakter Trsta,³⁵ vođa tršćanskih komunista Vidali je zastupao tezu da Trst treba da pripadne Jugoslaviji.³⁶

Vođa italijanskih komunista Palmiro Togliatti je u svojstvu gensekretara KP Italije boravio u Beogradu novembra 1946. godine i tom prilikom vodio razgovore sa Titom. Tito je navodno bio spreman da pristane da Trst pripadne Italiji, ako Italija pistane da ostavi Goricu, koja je imala slovenačku većinu, Jugoslaviji. Po povratku u Italiju, Togliatti je dao izjavu prema kojoj je kao mogućnost za rješenje pitanja Trsta naveo autonomiju ovog grada pod suverenitetom Italije, koji bi bio garantovan izjavama Italije i Jugoslavije. Takva izjava je bila pozdravljena u Jugoslaviji, a list „Borba,“ kao direktan organ KPJ, podupirala je predloženo rješenje vidjevši u njemu „značaj za obezbjeđenje demokratskog života, privrednog i kulturnog razvitka grada.“³⁷

Iako su Sovjeti bili nezadovoljni jugoslovenskim težnjama u pogledu Trsta, nikada nijesu prijetili da će se odreći Tita zbog

³⁴ Branko Petranovic, Sava Dautović, *nav. djelo*, str. 161-162.

³⁵ *Pismo predstavnika CK KPJ pri SKP (b) B. Zihlerla zamjeniku načelnika Odjeljenja za spoljnu politiku CK SKP (b) A.S. Panjuškinu, Moskva 19. januar 1946*, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956, Zbornik dokumenata, Beograd 2010, str. 69-76.

³⁶ Mates, *nav. djelo*, str. 74.

³⁷ Branko Petranović, Sava Dautović, *nav. djelo*, str. 162-163.

ovog graničnog spora.³⁸ Mada je SSSR podržao stav Jugoslavije na Pariškoj mirovnoj konferenciji oko uređenja Slobodne teritorije Trsta,³⁹ po viđenju Leonida Gibjanskog, pitanje Trsta je stvorilo trvenja između dvije zemlje koja su ipak bila brzo prevaziđena nakon što je Staljin naglo odbacio takve optužbe.⁴⁰

Jugoslavija je prihvatila stvaranje STT kao nuždu u nastaloj situaciji i u interesu mira, ali je tražila korekturu preostale granične linije, a posebno dodjeljivanje Gorice Jugoslaviji. Na sjednici Savjeta ministara u Njujorku od 4. novembra do 2. decembra 1946. godine utvrđeni su konačni tekstovi nacrtu sporazuma. Svečano potpisivanje sporazuma se održalo u Parizu 10. februara 1947. godine. Na ovom zasijedanju Savjeta usvojeno je nekoliko preporuka koje je dala Pariška konferencija, usvojen je Statut Slobodne Teritorije Trsta, utvrđen je odnos reparacija koje koje je trebala da plati Italija. Gorica je konačno pripala Italiji.⁴¹

³⁸ Tatjana Volokitina. ed. *Vostochnaia Evropa v dokumentakh rossiiskikh arkhivov, 1944-1953 gg.* Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 1997, Dokument 240, 704-710 (Citat iz Vojin Majstorovic, *The Rise and Fall of the Yugoslav-Soviet Alliance, 1945-1948*, <http://isearch.avg.com/search?cid={0E6718EB-DD2F-42DA-9678-A924314384E2}&mid=259b2-996a0d2524ac5e7b4e573a2bd1906ce4fc639803a2e3563922518183d8e94088cb9&lang=en&ds=AVG&pr=pr&d=2012-09-17%2019:45:39&v=15.2.-0.5&pid=avg&sg=0&sap=dsp&q=Tatjana+Volokitina.+ed.+Vostochnaia+Evropa+v+dokumentakh+rossiiskikh+arkhivov%2C+1944-1953>

³⁹ Iz govora ministra inostranih poslova SSSR V. M. Molotova „*Statut Trsta i glavna pitanja*“ na *Pariskoj konferenciji, 14. septembar 1946*, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956, Zbornik dokumenata, Beograd 2010, str. 138-142.

⁴⁰ Leonid Gibianskii, *Sukob Staljin – Tito, mitovi i realnost*, Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola „Tito - Staljin,“ održanog 25. oktobra 2006. godine u Beogradu, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd 2007, str. 32.

⁴¹ E. Kardelj, *nav. djelo*, str. 208-209.

Tzv. Slobodna teritorija Trsta (STT), koja se sastojala od Zone A sa Trstom pod anglo-američkom vojnom upravom i Zone B pod jugoslovenskom vojnom upravom, bila je zamišljena kao tampon država sa svojim guvernerom i vladom. Guvernera je poslije stupanja na snagu mirovnog ugovora trebalo da imenuje Savjet bezbjednosti OUN uz saglasnost Jugoslavije i Italije, ali on nije mogao biti iz redova državljana ove dvije države. On je trebao da pristupi izboru vlade i da zajedno sa njom organizuje izbore za ustavotvornu skupštinu koja će donijeti ustav STT. No, do ovakvog dogovora nije došlo, formalno zbog nemogućnosti imenovanja guvernera.⁴²

Nezadovoljna ovim rješenjima Jugoslavija je prvobitno istakla da ne želi potpisati takav ugovor, ali je V. M. Molotov sugerisao da se ugovor ipak potpiše. Sovjetski ministar inostranih poslova je smatrao da bi nepotpisivanje mirovnog ugovora uticalo na zapadne sile da zadrže svoje trupe u Italiji, što ugrožava SSSR, a na drugoj strani ometa demokratski razvoj Italije. Molotov je dodao da bi time bila ugrožena i isporuka italijanskih reparacija Jugoslaviji. Našavši se u poziciji da potpiše ugovor, vlada FNRJ je izdala deklaraciju u kojoj je, između ostalog, stajalo da se „narodi Jugoslavije potpisivanjem Mirovnog ugovora ne odriču teritorija koje su etnički njihove, a ovim ugovorom ostaju van granica Jugoslavije, te da ona i dalje polaže pravo na te teritorije bez obzira na eventualne etničke promjene, koje bi nastale u budućnosti kao posljedica tuđeg gospodstva na tim teritorijama.“⁴³

Suprotstavljene strane u krugu od četiri sile nijesu se mogle dogovoriti o guverneru i to je trajalo čitave 1947. godine. Anglo-američke trupe, oko 10.000 vojnika, nalazile su se na teritoriji koja odgovara 1/3 ukupne teritorije Trsta. Na teritoriji od jugoslovensko-tršćanske granice do Morganove linije nalazile

⁴² Dr Velibor Gavranov, Dr Momir Stojković, *nav. djelo*, str. 198.

⁴³ Branko Petranović, Sava Dautović, *nav. djelo* 163-164.

su se jugoslovenske trupe. Anglo-američka uprava odbila je da udovolji zahtjevima Jugoslavije da ima svoga predstavnika u Trstu pri anglo-američkom štabu. Anglo-Amerikanci su u svoju zonu uvezli dosta robe i hrane, čime su prema tvrdnjama Jugoslovena, težili da kroz poboljšavanje ekonomskog položaja stanovništva utiču na njegovo političko raspoloženje. U jugoslovenskoj zoni ekonomski položaj je bio krajnje težak pa je Beograd odlučio da pruži pomoć u robi i hrani. U anglo-američkoj okupacionoj zoni u opticaju je bila italijanska lira, a u jugoslovenskoj – okupaciona lira.⁴⁴

Početakom 1948. godine pored neriješenog pitanja guvernera Trsta, počinju se gomilati sve teži neriješeni problemi u odnosima SSSR-a i zapadnih velikih sila. U toj atmosferi dolazi do obaranja vlade u Pragu 25. februara 1948. godine i postavljanja nove Vlade koja je bezrezervno podržavala sovjetsku spoljnu politiku, što je u velikoj mjeri doprinijelo zaoštavanju odnosa Istok - Zapad. U to vrijeme se takođe vodila izborna borba u Italiji između demo-hrišćana De Gasperija, koga su pomagale zapadne sile, i Komunističke partije Italije. Nesporazumi oko izbora guvernera Trsta reflektovali su opštu atmosferu u odnosima Istoka i Zapada, prijeteći da se pretvore u otvoren sukob i izazovu prekid u daljem rješavanju tog pitanja. Tako dolazi do usvajanja zajedničke deklaracije triju zapadnih sila o pitanju Trsta, objavljene u Londonu 20. marta 1948. pod imenom „Tripartitna londonska deklaracija,“ čime su zapadne sile izvršile reviziju Ugovora o miru sa Italijom u pogledu STT, zalažući se za vraćanje čitave STT, a ne samo Zone A, Italijanima. Iako je ova deklaracija značila samo obećanje čije

⁴⁴ *Zabilješka o razgovoru ambasadora SSSR u FNRJ A. J. Lavretijeva sa zamjenikom ministra inostranih poslova FNRJ V. Velebitom, 24. novembar 1947, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956, Zbornik dokumenata, Beograd 2010, str. 228-229.*

se ispunjenje odlagalo za budućnost, u vrijeme sukoba sa SSSR-om, ona je za Jugoslaviju predstavljala ozbiljnu prijetnju.⁴⁵

Zapadne sile su time otvoreno stale na stranu Italije⁴⁶ zalažući se da se cijela STT preda Italiji, i obratile se sovjetskoj vladi, kao jednom od sazivača mirovne konferencije i koautoru teksta ugovora, da zajedno sa njima učestvuje u reviziji ugovora jer se nije mogao postići sporazum o guverneru. Bez očekivanja da će uticati na izmjenu graničnog pitanja, zapadne sile su prije svega željele „Tršćansko pitanje“ iskoristiti kao sredstvo uticaja na izbore. Dok se u Italiji na bučnim mitinzima tražilo da se Italiji vrate izgubljene teritorije, u Jugoslaviji dolazi do žučnih osuda bivših saveznika. Tri zapadne sile nijesu ni jednog trenutka računale da bi se SSSR mogao sa njima složiti oko revizije ugovora s Italijom, s obzirom na dotadašnje zalaganje Moskve za zahtjeve i pozicije Jugoslavije u vezi sa mirovnim ugovorom i granicom. SSSR je na Tripartitnu deklaraciju zapadnih sila najprije reagovao šutnjom jer nije želio da pokaže interesovanje i pruži podršku Jugoslaviji u sukobu sa velikim zapadnim silama jer bi time oslabio efekat pritisaka na Jugoslaviju koji je započeo povlačenjem stručnjaka. SSSR nije želio ni da oslabi svoje pregovaračke pozicije oko Trsta, nadajući se pokorovanju ili smjenjivanju jugoslovenskog rukovodstva, pa su stoga Sovjeti dugo čekali s odgovorom koji je uslijedio tek 13. aprila 1948. godine. U njemu je kritikovana procedura, ali ne i suština Tripartitne deklaracije. Promjena odnosa SSSR-a prema Jugoslaviji poklapala se sa objavom Tripartitne deklaracije (18. i 19. marta dolazi do povlačenja sovjetskih vojnih i civilnih

⁴⁵ L. Mates, *nav. djelo*, 76-77.

⁴⁶ *Zabrinutost Sjedinjenih Država za očuvanje teritorijalnog integriteta i unutrašnje bezbjednosti Italije*, Izvještaj Savjeta za nacionalnu bezbjednost SAD (NSC), Vašington 14. novembar 1947, str. 725, <http://digidoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUSidx?type=turn&entity=FRUS.FRUS1948v03.p07-43&id=FRUS.FRUS1948v03&isize=M>

stručnjaka iz Jugoslavije). Time počinje sukob Jugoslavije i SSSR-a i s njim povezanih zemalja u Istočnoj Evropi čime dolazi do temeljnog preokreta u držanju SSSR-a prema odbrani interesa Jugoslavije na zapadnim granicama.⁴⁷

Odbacujući samu deklaraciju, Jugoslavija 22. marta 1948. godine preko ministra inostranih poslova Stanoja Simića objavljuje spremnost da pregovara na bazi razgovora Tito – Togliatti, odnosno ponude da se Italiji prizna Trst ako ova Jugoslaviji prizna Goricu. Ovaj korak naknadno pokazuje tačnost izjave Togliattija iz 1946. godine koja u Jugoslaviji prvobitno nije objelodanjena. Ali, Italija odbija prijedlog sporazuma uzdajući se u tekst Tripartitne deklaracije.⁴⁸

Italijanski komunisti i socijalisti doživljavaju poraz na izborima (osvajaju svega 30,7% glasova naspram De Gasperijevih demo-hrišćana koji su osvojili 48,7% glasova). Promjena stanja se pokazuje uskoro i na terenu gdje anglo-američka vojna uprava u Trstu sve više prava i funkcija predaje tršćanskim vlastima koje pod njenom kontrolom imaju čisto pro-italijanski karakter. Na drugoj strani, Jugoslavija uključuje Zonu B u jugoslovenski privredni sistem. Množe se granični incidenti, a italijanski komunisti aktivno pristupaju iredentističkom pokretu, dok se jugoslovensko-italijanski odnosi još više zaoštavaju.⁴⁹

Pošto se OUN bavila problemima u vezi sa STT-om samo sporadično, uglavnom odobravajući dogovore velikih sila, ovo pitanje postaje sve više predmet rješavanja klasičnim diplomatskim sredstvima. Poslije sukoba sa SSSR-om, Jugoslavija mijenja svoju politiku podrške STT-u kao teritoriji pod garancijom Savjeta bezbjednosti OUN-a, nemajući povjerenja u ovo tijelo. Jula 1949. ona u Zonu B uvodi dinar kao monetarno sredstvo, a marta sljedeće godine Zonu B priključuje u svoju

⁴⁷ Leo Mates, *nav. djelo*, str. 66-90.

⁴⁸ *Nav. djelo*, str. 84.

⁴⁹ *Nav. djelo*.

ekonomiju. Na istoj teritoriji su 16. aprila 1950. godine održani i prvi izbori tako da faktička granica dvije okupacione vlasti postala i državna italijansko-jugoslovenska granica.⁵⁰

Tokom 1950. godine zategnutost u odnosima Jugoslavije i Italije se nastavlja: italijanski dio Gradske skupštine Trsta upućuje 1950. godine uzaludan zahtjev Savjetu bezbjednosti OUN da svojom odlukom priključi Trst Italiji u smislu Tripartitne deklaracije, a ministar inostranih poslova grof Sforza apeluje na Jugoslaviju da prihvati Tripartitnu deklaraciju. U toku nastavka Hladnog rata i sušne 1950. godine, SAD, Velika Britanija i Francuska obezbjeđuju Jugoslaviji ekonomsku pomoć u pšenici, a Jugoslavija diplomatskim putem dobija objašnjenje da na Tripartitnu deklaraciju ne treba gledati kao na pritisak već kao na mišljenje. Pitanje Trsta je mirovalo, a tri sile nijesu ništa poduzimale na planu imenovanja guvernera ili sprovođenja Deklaracije.

De Gasperi je 1950. godine u Londonu održao govor kojim je ispostavio italijanske zahtjeve, koji su ustvari bili zaključci Tripartitne deklaracije iz 1948. godine, inače potpuno neprihvatljivi za Beograd. Agitacija se povećavala približavanjem opštinskih izbora u STT. Kardelj je protestovao protiv „neodgovornog italijanskog pregovaranja putem javnih polemika“ i ponudio da razgovara sa Italijanima ili na osnovu podjele Trsta ili zadržavanja postojeće STT-a, ne navodeći dalje prijedloge pregovora koje je Rim glatko odbijao. Američki državni sekretar Dean Acheson iznosi veliki stepen saglasnosti sa takvim Krdeljevim stavom.⁵¹

Na jugoslovenskoj strani je tokom 1951. godine iznošeno mišljenje da Jugoslavija nikada neće prihvatiti Tripartitnu deklaraciju, uz ocjene da bi se to pitanje riješilo priključivanjem Trsta Jugoslaviji. Sovjetski Savez je ponovo pozvao zapadne sile na dogovor oko imenovanja guvernera i kritikovao anglo-američku

⁵⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i zapad 1952-1955*, Beograd 2000, str. 44-45.

⁵¹ Dean Acheson, *nav. djelo*, str. 814.

i jugoslovensku stranu zbog podjele STT, objašnjenjem da „svojim djelovanjem u STT podupiru ratnohuškačke planove NATO,“ što je predstavljalo najkritičniji stav SSSR-a u pogledu „Tršćanske krize“ od 1948. godine.⁵²

Početak 1952. pozicija Jugoslavije bila je znatno ojačana u odnosu na raniji period i njene sve bolje odnose sa zapadnim silama. Međutim, pomoć ovih država direktno je zavisila i od njene kooperativnosti u vezi sa prevazilaženjem „Tršćanskog pitanja.“ To je u eksplicitnoj formi i došlo do izražaja u razgovoru jugoslovenskog predsjednika Tita sa američkim ambasadorom Alenom i Achesonovim izaslanikom, profesorom njujorškog univerziteta Philipom Mooseleyjem 28. januara 1952. godine u Beogradu. Za SAD, Italija je bila važna kao zemlja članica NATO-a, pa je ranjivost vlade Italije, odnosno mogućnost da na vlast dođu desničari ili kominformci, bila predmet stalne američke zabrinutosti. Američki pregovarači su odbacili Titov prijedlog za internacionalizaciju STT i njenog zadržavanja kao samoupravne teritorije. Od Tita je traženo da dostavi prijedlog graničnog rješenja između Jugoslavije i Italije na ocjenu SAD-u koji bi one potom proslijedile Italiji.⁵³

Jugoslovenska vlada je, neposredno prije sastanka ministara vanjskih poslova zapadnih sila u Lisabonu ponudila pretvaranje STT u samoupravnu teritoriju pod nadzorom OUN. Međutim, De Gasperi je tu ponudu odbacio i obznanio to na konferenciji za novinare u Lisabonu 25. oktobra 1952. godine. Nakon sastanka Achesona, Edena i Schumana sa De Gasperijem, koji je za njih ipak bio važniji, tri zapadne sile su počele otvoreno da

⁵² Ranko Petković, *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*, Beograd 1992, str. 87-88.

⁵³ *Zabilješka o razgovoru J. B. Tita sa ambasadorom SAD G. V. Alenom i profesorom univerziteta „Colombia“ P. Mooseleyjem, 28. januara 1952.* Državna arhiva Saveznog ministarstva inostranih poslova, PA, 1952, str. pov. f-15, 493.

povezuju pitanje Trsta i jugoslovenske vojne saradnje sa Grčkom i Turskom s politikom pomoći Jugoslaviji.⁵⁴ U svom intervjuu Tanjugu, Tito ističe jugoslovenski prijedlog rješavanja na bazi uzajamnog sporazuma Jugoslavije i Italije u okviru mirovnog ugovora i korekcija aneksa o pitanju STT, u prvom redu po pitanju guvernera, kritikujući De Gasperija zbog odbijanja jugoslovenskog prijedloga.⁵⁵

Italijansko insistiranje na Tripartitnoj deklaraciji nasuprot jugoslovenskog stava da se STT internacionalizuje nijesu davale nade za napredak. SAD pokreću snažnu inicijativu kod jugoslovenskog rukovodstva za razgraničavanje na etničkoj osnovi, pri čemu državni sekretar Acheson oštro kritikuje jugoslovensku nekooperativnost i upućuje ozbiljnu i ličnu molbu da „jugoslovenska vlada uzme ovo pitanje na dalje razmatranje kako bi se postigao zajednički sporazum na etničkoj osnovi sa potrebnim koncesijama od obje strane,“ a za slučaj nedovoljne ubjedljivosti ove sugestije nagovještava se vjerovatnost reafirmacije Deklaracije od 20. marta 1948.⁵⁶

Na četvrtu godišnjicu deklaracije zapadnih sila o „Tršćanskom pitanju“ izbile su velike antijugoslovenske demonstracije, najprije u Trstu a zatim širom Italije od Milana do Napulja. Za njih je bilo karakteristično da su bile više usmjerene protiv Londona i Washingtona nego protiv Jugoslavije, što govori da se taktika Italije sastojala u tome da se pritiskom na Zapad postigne da saveznici budu ti koji će se obračunati sa Jugoslavijom, za račun Italije. Ta se taktika pokazala uspješnom jer su već 27.

⁵⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb 1988, str. 368-369.

⁵⁵ Josip Broz Tito, *Govori i članci*, knjiga VII, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 11-12.

⁵⁶ *Zabelješka o razgovoru Lea Matesa, zamjenika ministra inostranih poslova FNRJ sa američkim otpravnikom poslova J. Beamom, 28. februar 1952*, Državna arhiva Saveznog ministarstva inostranih poslova, PA, 1952, str. pov. f-15, 493.

marta zapadne zemlje na Londonskoj konferenciji (Velike Britanije, SAD i Italije) 9. maja 1952. godine⁵⁷ dale najavu o podršci Tripartitnoj deklaraciji od 20. marta 1948. godine kojom se rad savezničke uprave u Trstu reorganizuje tako što će se u nju uključiti lokalne vlasti. To je otkrivalo da Zapad popušta pritiscima jer se ne može odreći Italije koja je u sklopu NATO postala važna karika zapadnog sistema odbrane.⁵⁸

Uslijedile su burne masovne demonstracije u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, kojima su iskazivane anti-italijanske i anti-zapadne poruke. Zamjenik jugoslovenskog ministra inostranih poslova Veljko Vlahović je prilikom prijema navedenog dokumenta nagovijestio američkom i britanskom ambasadoru Alenu i Malletu da će jugoslovenska vlada preuzeti izvjesne mjere u Zoni B koje će biti adekvatne onima zaključenim u Londonu. Leo Mates je u Narodnoj skupštini ponovio da, s obzirom da Jugoslavija nije bila pozvana na Londonsku konferenciju, njeni zaključci za nju nijesu bili obavezujući. Sam Tito je u Narodnoj skupštini osudio italijanske krugove „koji pokazuju tendenciju da Atlanski pakt iskoriste za svoje imperijalističke ciljeve protiv Jugoslavije.“ Takođe je kritikovao i nedostatak podrške SSSR-a za jugoslovenske reparacije kod sklapanja mirovnog ugovora sa Italijom.⁵⁹

Da bi umirili Jugoslaviju, koja se sve bolje kotirala u zapadnom odbrambenom sistemu, Zapad je preko britanskog ministra vanjskih poslova Edena dao izjavu da će se predstojeći pregovori odnositi isključivo na upravu Zone „A“, dok se cjelina „Tršćanskog pitanja“ treba riješiti direktnim italijansko-jugoslovenskim pregovorima.⁶⁰

⁵⁷ Odlukama Londonske konferencije, pod italijansku upravu stavljena je praktično cijela administracija Zone A, ali je ipak međunarodni komandant Zone zadržao svu vlast u upravljanju Zonom.

⁵⁸ D. Bekić, *nav. djelo*, str. 370-371; D. Bogetić, *nav. djelo*, str. 49-50.

⁵⁹ *Borba*, Beograd, 31. III 1952.

⁶⁰ D. Bekić, *nav. djelo*, str. 372.

Na potpisivanje londonskog Memoranduma o razumijevanju 9. aprila 1952. godine kojim se administrativna uprava Zone A parktično predala Italiji, Tito je odgovorio govorom u Zrenjaninu 11. aprila 1952. godine kada je najoštrije osudio Italiju i Vatikan, tvrdnjama da londonski memorandum predstavlja narušavanje mirovnog ugovora, najavljući posebne mjere u cilju zaštite interesa Jugoslavije.⁶¹

Preuzevši ulogu posrednika u rješavanju „Tršćanskog pitanja“, SAD i Velika Britanija su odstupile od prijedloga o zamrzavanju postojećeg stanja koji su prethodno u više navrata inicirali u razgovorima sa jugoslovenskim predstavnicima. Time se pokušao ispraviti tretman Italije u NATO savezu: Italija je izostavljena iz priprema za osnivanje Bliskoistočne odbrambene zajednice, Grčka i Turska su odbile da prihvate italijanskog generala za pomoćnika glavnokomandujućeg savezničkih pomorskih snaga u Južnoj Evropi, a započele pregovore sa Jugoslavijom oko stvaranja vojnog saveza (Balkanskog pakta). Stoga su zapadne zemlje sljedeću priliku vidjele u prijedlogu britanskog ministra inostranih poslova Edna koje je septembra 1953. godine posjetio Jugoslaviju, insistirajući na popustljivijem stavu jugoslovenske strane. Nerealnost takvih zahtjeva rezultirala je neuspjehom Ednovih razgovora sa Titom. Podozrenje zapadnih saveznika prema Jugoslaviji kulminiralo je novembra 1952. godine poslije neuspjelih pregovora između jugoslovenskog rukovodstva i američkog generala Hendyija.⁶²

Na VI Kongresu KPJ održanom od 2. do 7. novembra 1952. godine u Zagrebu, Tito je otvoreno napao SSSR da više ne radi tajno nego sada otvoreno na ometanju da se pitanje Trsta riješi. (Hruščov će to kasnije kategorički demantovati i istaći nedvosmislenu pomoć SSSR-a Jugoslaviji po tom pitanju, navodeći

⁶¹ J. B. Tito, *Govori i članci*, Knjiga VII, str. 76.

⁶² D. Bogetić, *nav. djelo*, str. 51-54.

istorijska dokumenta i sopstvena sjećanja).⁶³ U nešto blažoj formi Tito je optužio i zapadne sile zbog tajnih pregovora sa Italijom o priključenju Trsta Italiji, Tripartitne deklaracije i zaključivanja ekonomsko-finansijskih sporazuma kojima se jačaju veze STT sa Italijom.⁶⁴

Sjedinjene Države su izražavale zabrinutost zbog pojačanog trvenja između Jugoslavije i Italije, koji SAD više nijesu mogle ignorisati. Jugoslovenski predstavnici su upozoravali američke sagovornike na činjenicu da su predstavnici jugoslovenske vlade uložili mnogobrojne napore na postizanju kompromisa koji nijesu nailazili na odziv italijanske strane. Jugosloveni su smatrali da članstvo Italije u NATO-u u kontekstu rješavanja „Tršćanskog spora“ dovodi u pitanje same ciljeve NATO-a, ističući da je Jugoslavija u potpunosti spremna da preuzme odgovornost eventualne odbrane jugozapadne Evrope, te da kao takva treba biti tretirana kao jednaki partner.⁶⁵

Nepostojanje zakonomjernosti u odnosima Jugoslavije sa Zapadom i stalna iskušenja u ovom kontekstu, došli su do izražaja već nedelju dana poslije Titove posjete Velikoj Britaniji marta 1953. Već tada je razgovor Kardelja sa britanskim ambasadorom Malletom nagovještavao ozbiljne komplikacije u odnosima u vezi sa rješanjem „Tršćanske krize.“ Jugoslaviji je (ponovo) predočeno da Zapad od nje očekuje značajne ustupke u vezi sa prevazilaženjem navedenog problema i normalizovanje odnosa

⁶³ Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a*, Podgorica 1999, *Stenografske bilješke o razgovorima vlada FNRJ i SSSR, 27-28.maj, 2. Jun 1955*, str. 453-454.

⁶⁴ *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, VI kongres KPJ, str. 19-22.

⁶⁵ *Zapisnik razgovora Zamjenika državnog sekretara SAD, David Brucea, sa jugoslovenskim ambasadorom Vladimirom Popovićem, vođen u Vašingtonu 7. januara 1953. godine.* <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d667>

sa Italijom navodeći kao argument predstojeće izbore u Italiji u cilju favorizovanja aktuelnog premijera De Gasperija naspram pro-fašističko iredentističke koalicije Neni-Togliatti. Ponovljeno je razočaranje zbog jugoslovenskog odbijanja da prihvati postojeće linije razgraničenja između zona A i B kao privremenog rješenja „Tršćanskog pitanja.“⁶⁶

Ozbiljno pogoršanje odnosa počinje kada nestabilna vlada De Gasperija povlači radikalne poteze u odnosu sa „Tršćanskim pitanjem“ pokušavajući da na taj način ojača svoju poziciju u domaćoj javnosti. U želji da dobije podršku zapadnih saveznika, De Gasperi u svojoj izjavi od 24. maja 1953. godine konstatuje „da će buduća linija razgraničenja Jugoslavije i Italije predstavljati granicu između Istoka i Zapada.“ Novoizabrani premijer Guisepe Pella je, nastavljajući oštar kurs politike prema Jugoslaviji, u svom govoru u Rimu ponovio italijanski zahtjev da se ne odustaje od Tripartitne deklaracije iz 1948. godine i zatražio održavanje petostrane konferencije (tri zapadne sile, Italija i Jugoslavija) koja bi trebala pripremiti narodni plebiscit na čitavoj STT.

SAD su „Tršćansko pitanje“ vidjele kao glavnu smetnju odnosa sa Jugoslavijom.⁶⁷ Jugoslavija je bila ogorčena ubjeđenjem da Italija nastoji da onemogući ekonomsku i vojnu pomoć Zapada Jugoslaviji.⁶⁸ Nakon poziva tri zapadne sile

⁶⁶ *Zabilješka o razgovoru E.Kardelja sa britanskim ambasadorom I. Malletom, 28. mart 1953, Državna arhiva Saveznog ministarstva inostranih poslova, PA 1953, str. Pov. f-1, 137.*

⁶⁷ *Pismo savjetnika u Stejt Departmentu MacArthura otpravniku poslova američke ambasade u Beogradu, Woodruff Wallneru u Beogradu, 16. marta 1953. godine, Arhiva o međunarodnim odnosima SAD 1952-1954, dio VIII, Istočna Evropa; Sovjetski Savez; Istočni Mediteran, dokument 675, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d675>*

⁶⁸ *CIA National Intelligence Estimate, Probable Developments in Yugoslavia, June 26, 1953, US Intelligence Community Estimate Products on*

Jugoslaviji za nastavak pregovora oko zajedničkog strateškog planiranja, Zapad je sve više dalji nastavak pomoći usvoljavao rješenjem „Tršćanskog pitanja.“ Jugoslavija je to vidjela kao adut u pregovorima sa Zapadom pa je posredstvom poluslužbene agencije „Jugopres“ 28. avgusta 1953. godine priprjetila da „u svijetlu novonastale situacije stvorene tihom aneksijom Trsta koju provodi Italija treba očekivati ozbiljno preispitivanje jugoslovenske pozicije a time i neizbježne posljedice.“ Shvativši to kao jednostrani pokušaj jugoslovenske aneksije Zone B, Italija, nezadovoljna ishodom diplomatskih inicijativa protiv vojnog vezivanja Zapada i Jugoslavije, demonstracijom čvrćeg kursa u rješavanju „Tršćanskog pitanja,“ početkom septembra 1953. godine započinje sa gomilanjem trupa koje su sačinjavale dio kontigenta NATO.⁶⁹

Iako Jugoslavija nije odmah odgovorila pokretom trupa na izazov Italije, Tito je u govoru kod mjesta Okroglica na desetogodišnjici proslave oslobođenja slovenačkog primorja prvi put istakao napuštanje kompromisnog rješenja „Tršćanskog pitanja“ (zonalna podjela), najavljujući jugoslovenski interes za obje zone.⁷⁰ *New York Times* je Titov govor opisao kao „hitlerovsku predstavu pred 200.000 partizana.“⁷¹

Osmog oktobra 1953. godine vlade SAD-a i Britanije su preko svojih ambasadora u Beogradu saopštile Titu (američki) tekst izjave o rješenju „Tršćanskog pitanja“ kojim se u cilju izjednačavanja Italije i Jugoslavije, anglo-američka uprava u Zoni A prepušta Italiji i najavile su povlaćenje svojih trupa iz

Yugoslavia, 1948-1990, From National Communism to National Collapse, December 2006, p. 150.

⁶⁹ Arhiva o međunarodnim odnosima SAD 1952-1954, Dio VIII, Istočna Evropa; Sovjetski Savez; Istočni Mediteran, dokument 93, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d93>

⁷⁰ J. B. Tito, *Govori i članci*, knjiga VIII, str. 198-201.

⁷¹ *New York Times*, 11. septembar 1953. godine.

Zone A i Trsta. Time se potvrđivala zonalna podjela čime je *de facto* rješenje prerastalo u konačno, uz mogućnost da se Italija i Jugoslavija dogovore oko eventualnih lokalnih modifikacija granice.

Dvije zemlje su različito primile tu izjavu. Pella je izrazio zadovoljstvo povodom takve objave i iskazao spremnost da Italija u kratkom roku preuzme administraciju nad Zonom A, ali da se ne odriče od legitimnog prava Italije da upravlja čitavom STT, kako je predviđeno Tripartitnom deklaracijom iz 1948. godine.⁷²

Tito je na prvi pogled mirno primio tu vijest. Ubrzo su počele demonstracije u Beogradu i Zagrebu i napadi na američke i britanske kulturne centre i čitaonice. Društveno-političke organizacije i sindikati su otvoreno pozivali radnike i građane da javno izaze svoj protest. Vlada je naredila djelimičnu mobilizaciju oružanih snaga, koje su bile raspoređene duž granice sa Italijom. Premda je Jugoslavija u to vrijeme još bila pod pritiskom Kominforma, ona je zauzela čvrst stav: u poznatom govoru u Leskovcu, održanom 10. oktobra 1953. godine Tito je izjavio da „su jugoslovenske trupe ušle u Zonu B kao pojačanje odredu koji je tamo te da će jugoslovenske trupe krenuti u ofanzivu ukoliko Italijani uđu u Zonu A STT.“⁷³

I dok je zapadna štampa zamijerala Titu na žestini iznijetih poruka, Jugoslavija je odlučila „Tršćanski problem“ iznijeti pred Savjet bezbjednosti OUN i predložila održavanje četvorne konferencije. Sovjetski ambasador u Beogradu Valjkov je obavijestio Kardelja o sovjetskom protestu Washingtonu i Londonu povodom objavljene izjave.⁷⁴

⁷² D. Bekić, *nav. djelo*, 539-547.

⁷³ *Borba*, Beograd, 10. XI 1953. str. 1-2.

⁷⁴ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, knjiga III*, Beograd 1984, 622-633; *Zabilješka o razgovoru zamjenika predsjednika Saveznog izvršnog vijeća FNRJ E. Kardelja sa ambasadorom SSSR-a u FNRJ*

„New York Times“ je, analizirajući najnovije događaje u Jugoslaviji, primijetio da su oni dali odgovor na dva pitanja. Prvo, „Tršćanska kriza je homogenizovala jugoslovensko javno mnjenje oko jugoslovenskog rukovodstva, posebno Tita. Drugo, obnovila je snažno anti-zapadno raspoloženje.“⁷⁵ U svom obavještajnom osvrtu na situaciju u Jugoslaviji, CIA je ipak smatrala da „uprkos ratobornih izjava, Tito nije bio spreman da rizikuje sukob sa anglo-američkim trupama u Trstu, čime bi jednim udarcem žrtvovao rastuće povjerenje sa Zapadom,“ pretpostavljajući da je glavni uzrok namjera da se odloži implementacija Odluke od 8. oktobra i da je prava namjera otvaranje pregovora u kojima bi Jugoslavija dobila neke povlastice.“⁷⁶

Na konferenciji ministara inostranih poslova SAD, Velike Britanije i Francuske u Londonu 15. oktobra 1953. godine posvećenoj usaglašavanju zapadne pozicije prema novoj međunarodnoj politici SSSR-a poslije Staljinove smrti, prihvaćen je jugoslovenski prijedlog o održavanju četvorne konferencije. Međutim, pošto su Dulles, Bideau i Eden uslovljavali sazivanje konferencije prihvatanjem odluke od 8. oktobra 1953. godine, odbacile su ga i Jugoslavija i Italija.

Pokušavajući da umanjí tenzije nastale takvom situacijom, Tito je u svom intervju londonskom „Observeru“ iznio pomirljive tonove oko svog viđenja rješenja „Tršćanske krize“ istakavši da se jugoslovenske trupe neće boriti protiv anglo-američkih trupa.⁷⁷

V. A. Valjkovom, Beograd, 13. oktobar 1953, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956, Zbornik dokumenata, Beograd 2010, str. 635-637.

⁷⁵ *New York Times*, 16. oktobar, 1953, str. 4.

⁷⁶ CIA Office of National Estimates, *Yugoslav Reaction to the US-UK Decision on Trieste*, October 13, 1953, US Intelligence Community Estimate Products on Yugoslavia, 1948-1990, *From National Communism to National Collapse*, December 2006, str. 155.

⁷⁷ J. B. Tito, *Govori i članci*, knjiga VIII, str. 301-302.

U realizaciji odluke od 8. oktobra, dolazi do sukoba savezničkog komandanta grada, britanskog generala Wintertona sa protestantima u Trstu koji su se oglušili o naredbu zabrane isticanja italijanske zastave. U sukobima s britanskim i američkim vojnicima koji su 6. i 7. novembra 1953. godine eskalirali u Rimu, Palermu, Veneciji i drugim gradovima poginulo je 6 a povrijeđeno je 83 Italijana. Bijes demonstranata, kojima su se pridružile neofašističke grupe iz čitave Italije, je bio usmjeren prema Englezima, dok su Amerikaci smatrani lojalnim. Iracionalnost ulične politike u Jugoslaviji i Italiji prijetila je da međusobno nepovjerenje, ukoliko se ne prevlada diplomatskim putem, pretvori u otvoreni sukob i ugrozi mir u Evropi. Sovjetski Savez je upravo tada počeo gomilati trupe na istočnim granicama Jugoslavije. Napokon, Italija je 24. oktobra ponudila, a Jugoslavija 26. oktobra prihvatila prijedlog o obostranom povlačenju trupa koji je realizovan 5. decembra 1953. godine potpisivanjem sporazuma između Pellae i jugoslovenskog ambasadora u Italiji Soldatića.⁷⁸

Najnoviji potezi Washingtona i Londona, odnosno tretman tokom „Tršćanske krize“ gurali su Jugoslaviju u neutralnost i politiku ekvidistance - ka postepenom smanjivanju vojne, ekonomske i kulturne saradnje sa Zapadom i normalizaciji odnosa sa SSSR-om. Odlukom predsjednika Eisenhowera, britanskog premijera Churchilla i francuskog predsjednika vlade Leniela na Bermudima decembra 1953. godine o sazivanju petostrane konferencije o Trstu, pretpostavljalo se predavanje Italiji izvjesnih djelova civilne administracije u Zoni A, shodno odluci od 8. oktobra 1953. godine. Zbog činjenice da je za Jugoslaviju predlog triju zapadnih sila sa skupa na Bermudima bio neprihvatljiv, tri zapadne sile odustaju od petorne konferencije i pribjegavaju rješavanju „Tršćanskog pitanja“ putem direktnih tajnih pregovora.⁷⁹

⁷⁸ D. Bekić, *nav. djelo*, 558-563.

⁷⁹ *Nav. djelo*, str. 73-76.

Pregovori SAD, Velike Britanije i Jugoslavije započeli su januara 1954. godine, kada se Jugoslavija suočila sa teškom ekonomskom krizom i ponovnom nestašicom pšenice, što je moglo voditi opasnim političkim i socijalnim nemirima u zemlji. Od Jugoslavije se tražilo da ponudi razuman prijedlog za Italiju, koji po ocjeni anglo-američkih stručnjaka, ne bi bio gori od onoga od 8. oktobra 1953. godine. Dodatna nepovoljnost za Jugoslaviju bila je i Evropska odbrambena zajednica (EDC), projekat koji se ne bi mogao uspješno realizovati bez verifikacije italijanskog Parlamenta, pa su anglo-američki pregovarači dodatno vršili pritisak na Jugoslaviju da svoje stavove približi Italiji.

Američka ambasadorica u Italiji, Clare Boothe Luce, je 3. novembra 1953. godine pisala Eisenhoweru u kome iznosi svoje viđenje političke situacije u Italiji, opisujući je kao situaciju akutne krize u zemlji, predviđajući događaje koji mogu imati surove i široke posljedice po američku spoljnu politiku. Ona je predložila mjere koje su SAD trebale hitno i neodložno preduzeti da se osnaže programi italijanskih partija centra kako bi se smanjilo nadiranje komunizma. Smatrala je da je u tom cilju najadekvatnije odložiti rješavanje „Tršćanskog sporazuma,“ predlažući da SAD podrže pro-zapadne italijanske političke elemente. Predviđala je pad italijanske vlade ukoliko SAD i Velika Britanija ne bi sprovodile takvu politiku ili bi pak oklijevale u njenom sprovođenju. U svom odgovoru, Eisenhower, međurim, odbija bilo kakvu mogućnost izigravanja ili odstupanja od dogovora postignutog 8. oktobra 1953. godine.⁸⁰

Od marta do septembra 1954. godine Vladimiru Velebitu je povjereno pregovaranje sa američkim i britanskim predstavnicima. Pregovori su vođeni tajno, kako nacionalistički mediji i na italijanskoj i na jugoslovenskoj strani ne bi dolijevali ulje na

⁸⁰ *Eisenhowerovo pismo Amabsadorki Clare Boothe Luce, 7. novembra, 1953, The John Hopkins University Press, The Papers of Dwight David Eisenhower, Volume 14, Part 3. Chapter 7, str. 659-661.*

vatru. Pregovori su vođeni tako što se Velebit u svom ambadorskom stanu dva puta sedmično sastajao sa ambasadorom Geoffrey Harrisonom iz Foreign Office-a i američkim ambasadorom Llewellyn Thomsonom.⁸¹

Vladimir Velebit je 8. februara 1954. godine uručio dvijema zapadnim vladama prvu verziju jugoslovenskog prijedloga o rješenju „Tršćanskog pitanja“ koji je predviđao da veliki dio tršćanske luke pripadne Jugoslaviji, autonomiju Trsta, donošenje manjinskog statuta i restituciju imovine slovenačke manjine. Zapadni pregovarači, Thomson i Harrison, su u potpunosti odbacili jugoslovenski prijedlog. Svjesna da je u postojećoj situaciji opasno dovoditi u pitanje čitav ishod pregovora koji bi imao izuzetno negativne posljedice po dalju ekonomsku saradnju sa Zapadom i sklapanje Balkanskog pakta, Jugoslavija iznosi drugu verziju svog prijedloga, kojim odustaje od izlaska na more, osim male teritorije u Zoni A kako bi Koparski zaliv dobio komunikacionu vezu sa sjevernim zaleđem, traži finansijsku pomoć za izgradnju jedne luke u Koparskom zalivu i materijalno obeštećenje i ravnopravnost slovenačke manjine.⁸²

S obzirom da su SAD i Velika Britanija odbacile i drugi jugoslovenski, a ponudile svoj protivprijedlog, razmatrala se mogućnost pomirenja ovih dvaju zahtjeva. Kompromis je postignut tako što se Jugoslavija odrekla najvećeg dijela svojih teritorijalnih zahtjeva prema zoni A i zadovoljila se minimalnim zaleđem ovog prostora za komunikacionu luku u Koparskom zalivu kao i znatno manjim iznosom od traženog za izgradnju luke Kopar, kao kompenzaciju za gubitak pojasa Tršćanskog zaliva (20 miliona dolara od traženih 86 miliona dolara); postignuta je saglasnost oko donošenja recipročnog statuta za slovenačku i italijansku manjinu, te klauzule o obeštećenju tršćanskih Slovenaca, uspostavljanje slobodne luke u Trstu i

⁸¹ Mira Šuvar, *Vladimir Velebit – svjedok istorije*, Zagreb 2001, str. 365.

⁸² D. Bogetić, *nav. djelo*, str. 124–139.

režima malograničnog prometa. Sporazum SAD, Velike Britanije i Jugoslavije o Trstu potpisan je 31. maja 1954. godine. Vlade SAD i Velike Britanije su se izjavom obavezale da neće podržavati bilo čije teritorijalne aspiracije na ovom prostoru, čime će se garantovati definitivan karakter rješenja.⁸³

Pritisak SAD i Velike Britanije na Italiju, koja nije uzela učešća u direktnim pregovorima, da se saglasi sa rješenjem od 31. maja doveo je do burnih previranja u italijanskim političkim krugovima. Italija je, svjesna odgovornosti i rizika, odlučila da se definitivno izjašnjenje odloži, pokušavajući da izvrši korekciju Sporazuma od 31. maja. Glavni italijanski pregovarač Manlio Brosio je tvrdio da bi potpuno prihvatanje prijedloga predstavljalo diktat i insitirao je na nekim ustupcima za Italiju. Poslije kraha projekta o Evropskoj odbrambenoj zajednici 30. avgusta, kada ga Francuska definitivno odbacuje, pregovaračka pozicije Italije značajno opada u odnosu na Jugoslaviju koja je bila na pragu potpisivanja vojnog saveza sa Grčkom i Turskom.⁸⁴

Kada je postalo jasno da su Italijani bili spremni da prihvate prijedlog sporazuma uz dodatni zahtjev sa sitnim koncesijama, Amerikanci i Britanci su se ponovo obratili Jugoslovenima zahtjevom za sitne promjene dogovora od 31. maja. Međutim, Jugosloveni su to kategorički odbili. Predsjednik Eisenhower je tada u posjetu Beogradu poslao Roberta Murphyja, podsekretara za evropska pitanja, u pokušaju da ubijedi Tita da se iznađe konačno rješenje za „Tršćansko pitanje.“ Takva odluka se pokazala kao pametan izbor s obzirom da je Murphy služio kao američki izaslanik pri Titovom štabu tokom Drugog svjetskog rata. Jugoslavija je upravo prolazila kroz još jednu surovu sušu i usljed toga je bila suočena sa kritičnim deficitom žita. U septembru 1954. godine je vršilac dužnosti državnog sekretara Walter Bedell Smith

⁸³ Nav. djelo.

⁸⁴ Nav. djelo, str. 139–141.

obavijestio Eisenhowera: „Žito i finansijski problemi daju nam određeni uticaj na Jugoslovene, što namjeravamo iskoristiti u postizanju dogovora oko rješavanja Tršćanskog pitanja.“⁸⁵

Američki predsjednik Eisenhower je 10. septembra 1954. godine poslao pismo Titu, u kome ga lično moli za intervenciju oko postizanja konačnog rješenja za „Tršćanski problem.“ Eisenhowerov lični izaslanik Murphy je to pismo lično uručio Titu u njegovoj rezidenciji na Brionima 17. septembra. Nakon što je pročitao pismo, Tito je izazao još veći stepen spremnosti za rješenje Tršćanskog pitanja, ali je od Murphyja tražio da razumije „da je problem nabijen domaćim političkim dinamitom.“⁸⁶

Nakon skoro godinu dana, pregovori su završeni potpisivanjem tzv. Londonskog memoranduma o saglasnosti 5. oktobra 1954. godine, uz verifikaciju SAD i Velike Britanije. Prema tom sporazumu, Jugoslavija je dobila Zonu A a Italija Zonu B. U teritorijalnom pogledu Jugoslavija je dobila dvije trećine, Italija jednu trećinu ukupne teritorije, pri čemu je po stanovništvu Italija dobila 275, 000 a Jugoslavija 73.000.

Rješenjem „Tršćanskog pitanja“ stvoreni su okviri za unapređenje saradnje između Italije i Jugoslavije. To dovodi do potpisivanja niza sporazuma koji su doveli do uspostavljanja izuzetno tijesnih odnosa, naročito u oblasti finansija i robne razmjene. Italija već tokom 1955. godine postaje najznačajniji partner Jugoslavije (umjesto Zapadne Njemačke). Ona izbija na prvo mjesto jugoslovenskog izvoza, a na treće mjesto kada je u pitanju uvoz.

⁸⁵ Telegram, *Dulles Eisenhoweru, 14. septembar 1954.*, Box 3, Dulles-Herter, DEE Library, navedeno u: Paul David Lensink, *Building Tito's Separate Road: Yugoslavia and the United States, 1949-1955*, Indiana University 1995, str. 153-154.

⁸⁶ *Eisenhowerovo pismo Josipu Brozu Titu, 10. Septembar, 1954*, The John Hopkins University Press, The Papers of Dwight David Eisenhower, Volume 15, Chapter 12, str. 1292-1294.

Osnovno pitanje koje se postavlja, kada je u pitanju logički temelj jugoslovenske spoljne politike, je zašto je Tito odlučio da prihvati prijedlog rješenja ovog puta. Eisenhower u svojim memoarima tvrdi da je postojala povezanost između obezbjeđivanja ekonomske pomoći i rješavanja Tršćanskog pitanja, to jest da jugoslovenska potreba za žitom i američka spremnost da se razgovora o jugoslovenskim dugovanjima obezbijedila Zapadu prednost u konačnom postizanju rješenja oko Trsta. Antony Eden, britanski ministar inostranih poslova, je takođe ustvrdio da je američka ponuda žita učinila Jugoslovane popustljivijim. Murphy, međutim, to negira ističući da ekonomska pomoć nije imala udjela u rješavanju Tršćanskog pitanja i da Tito nije bio spreman da podredi svoje principe isporukama žita. Murphy dalje ističe da Tito nije bio kupljen jer su razgovori o ekonomskoj pomoći sa Murphyjem uslijedili tek kasnije, nakon rješavanja Tršćanskog pitanja. Murphy smatra je da je rješenje postignuto kombinacijom pisma koje je Eisenhower uputio Titu, kao i Titovo shvatanje da je rješavanje tršćanskog pitanja bilo od najboljeg značaja za ukupne jugoslovenske interese.⁸⁷

Još jedan bitan aspekt ovog pitanja je i to što su Tito, Kardelj i ostali jugoslovenski lideri permanentno tvrdili da su pod velikim pritiskom javnosti zbog „Tršćanskog problema.“ Po viđenju Vladimira Velebita ogromna većina Jugoslovena i

⁸⁷ Robert Murphy, *Diplomat among Warriors*, Garden City, New York, Doubleday and Company, 1964, str. 422-424, Dwight D. Eisenhower, *Mandate for Change, 1953-1956: The White House Years*, Doubleday, New York, 1963, str. 419; John C. Cambell, ed, *Successful Negotiations: Trieste 1954*, Princeton: Princeton University Press, 1976), str. 133-134, 137; Lorraine Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia and Cold War, University Park: Pennsylvania State University Press, 1997*, str. 141-142; Anthony Eden, *Full Circle—The Memoirs of Anthony Eden*, London, 1960, str. 208-209.

Italijana je željela završetak mirovnih pregovora. Ali on takođe naglašava i problem Slovenaca članova vlade (Kardelja, zatim pomoćnika ministra inostranih poslova Beblera i Brileja) koji su očajnički željeli da se domognu Trsta.⁸⁸

Iako je zbog ovakve podjele s jugoslovenske strane bilo negodovanja, potpisani sporazumi ipak nijesu bili posve nepravedni. Hrvati su u podjeli prošli svakakao najbolje.⁸⁹

Gljučni djelovi tog sporazuma predviđaju:

„2. Čim ovaj Memorandum o saglasnosti bude parafiran i u njemu predviđene granične ispravke sprovedene, vlade Velike Britanije, SAD i Jugoslavije okončaće vojnu upravu u Zoni A i B ove teritorije. Vlade Velike Britanije i SAD povući će svoje vojne snage sa područja sjeverno od nove granice i predaće Upravu ovog područja italijanskoj vladi. Italijanska i jugoslovenska vlada proširiće odmah zatim svoju civilnu upravu i svaka na onom području za koje će biti odgovorna.“⁹⁰

Savezna narodna skupština Jugoslavije je prilikom ratifikacije Memoranduma o saglasnosti 7. oktobra 1954. godine izdala rezoluciju povodom ekspozea predsjednika Tita o spoljnoj politici u kojoj se „izražava zadovoljstvo rješanjem Tršćanskog problema, koje uklanja žarište mogućih sukoba i otvara put za saradnju dvije susjedne zemlje.“ Sve tri zapadne zemlje su objavile posebne, ali vrlo slične deklaracije u kojima se izražava zadovoljstvo postignutim Memorandumom o saglasnosti. Italija nije ratifikovala Memorandum ali je predsjednik vlade Schelba, izjavio u parlamentu 5. oktobra 1954. godine da će ga poštovati i da on odgovora interesima Italije pošto je dobila Trst i pošto su garantovana prava italijanskoj manjini na području

⁸⁸ J. Cambell, *nav. delo*, 95-97.

⁸⁹ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Matica hrvatska, Zagreb 2002, str. 43.

⁹⁰ R. Petković, *nav. djelo*, str. 81-82.

koje je pripalo Jugoslaviji. Kod toga neofašisti i komunisti su glasali protiv.⁹¹

Do kraja 1954. godine, Jugoslavija je zaključivanjem Tršćanskog pitanja i Balkanskog pakta učvrstila svoju poziciju prema Zapadu i nastavila da prima značajnu pomoć. Međutim, nakon Staljinove smrti 1953. godine, Tito je započeo inicijative kako bi popravio odnose sa novim sovjetskim rukovodstvom. Zapadne sile su prihvatile Titove garancije da poboljšanje odnosa sa Istočnim blokom neće uticati na jugoslovenske odnose sa Zapadom. Sovjeti su takođe smatrali da je pitanje Trsta izgubilo na značaju kao izvor anti-zapadne propagande potpisivanjem italijansko-jugoslovenskog sporazuma. SSSR je potvrdio sporazum 14. oktobra 1954. godine, oko godinu dana poslije Staljinove smrti. Anglo-američke trupe su 26. oktobra 1954. godine napustile Trst nakon decenije. Nakon potpisivanja Tršćanskog sporazuma i normalizacije odnosa sa Istočnim blokom, Jugoslavija je otvorila novu fazu u odnosima sa supersilama i u potpunosti prihvatila nesvrstanost kao svoju spoljnu politiku.

I poslije postizanja sporazuma o Trstu dolazilo je do povremenih ispada, uglavnom sa italijanske strane. Od tada, odnosi Jugoslavije i Italije su počeli da se razvijaju brzo i uspješno, kao primjer saradnje zemalja sa različitim sistemom. Uprkos zahtjeva iredentističkih i fašističkih krugova Italije da se stanje utvrđeno Memorandumom o saglasnosti ne smatra definitivnim i da se Jugoslaviji ne priznaje suverenitet na dobijenoj teritoriji, kakvi su se pojavili 1970. i 1974. godine, kasniji razvitak odnosa između dvije zemlje potvrdio je trajni karakter ugovornog stanja. Ovo pitanje će biti definitivno riješeno poslije zaključivanja Završnog akta u Helsinkiju, potpisivanjem Osimskih sporazuma 1975. godine. Ovim su potvrđene osnovne premise Memoranduma o saglasnosti, ali i unijete izvjesne

⁹¹ Dr Velibor Gavranov, Dr Momir Stojković, *nav. djelo*, str. 214-215.

manje korekture u cjelokupnom graničnom području Jugoslavije i Italije.⁹²

Na kraju, stoji teza da je sporazum oko Trsta predstavljao veliki uspjeh. Tršćanski granični prelaz je postao jedan od najprometnijih u Evropi. Luka Trst na početku nije bila toliko značajana kao lučko postrojenje jer su Italijani izmjestili brodogradnju u Đenovu. Pitanje zašto je Jugoslavija napokon prihvatila rješenje, koje je toliko uporno odbijala, se često vezuje za ekonomsku pomoć i pritisak Zapada. Međutim, takođe se može zagovarati teza da su Jugosloveni koristili svoju jedinstvenu geopolitičku poziciju da u datom trenutku od Zapada izvuku što je moguće više koncesija, svjesni da se u tadašnjim okolnostima bolje rješenje nije moglo očekivati.

Zaključak

Sve do potpisivanja Memoranduma o saglasnosti o rješavanju „Tršćanskog pitanja“ 1954. godine jugoslovensko-zapadni odnosi bili su podređeni ozbiljnoj kontradikciji: s jedne strane, zapadne sile su činile sve da pomognu Jugoslaviji u njenom odupiranju pritisku SSSR-a i zemalja Kominforma, dok su, s druge strane, po inerciji savezničkih odnosa sa Italijom, pružale podršku Italiji u njenim teritorijalnim zahtjevima prema Jugoslaviji. Rješavanjem „Tršćanskog pitanja“ ta kontradikcija biva djelimično otklonjena. Kratkoročno, Jugoslavija je nastavila da poboljšava veze sa Zapadom i nekomunističkim susjedima Grčkom i Turskom. Dugoročno, Titova spremnost da poboljša odnose sa Sovjetima nakon Staljinove smrti i okretanje nacijama Trećeg svijeta umanjili su zapadne težnje da će poboljšanjem jugoslovensko-italijanskih odnosa i nastavkom vojne i ekonomske pomoći uključiti Jugoslaviju u Sjevernoatlanski savez i tako redukovati sovjetsku moć i uticaj u svijetu i iza gvozdene zavjese.

⁹² R. Petrović, nav. djelo, str. 83; L. Mates. *nav. djelo*, str. 90-92; Dr Velibor Gavranov, Dr Momir Stojković, *nav. djelo*, str. 212-213.